

бірден-бір оқу орны ретінде Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті де атқарады.

Бүгінгі таңда Жәңгір хан атындағы БҚАТУ еліміздегі алдыңғы қатарлы және аймақтағы мемлекеттік көпсалалы жоғары оқу орындарының бірегейі ретінде еліміздің және аймақтың халықшаруашылығы кешенінің үздіксіз, әрі біртіндеп дамуына ықпал ететін, белсенді қатынасатын, экономиканың аграрлық және өнеркәсіптік салалары үшін басқарушылық және кәсіби кадрларды даярлаумен, біліктіліктерін арттырумен, қайта даярлаумен айналыса отырып, білім беру және ғылыми қызметтерін жүзеге асырады.

ӘОЖ 327:502/504

FTAXP 03.01.17

Саркулова Галия Ставаловна, магистр истории, <http://orcid.org/0000-0003-2042-0902>

НАО «Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана», г.Уральск, ул.Жангир хана 51, 090009, Казахстан, galiyasarkulova@mail.ru

Sarkulova Galiya Stavalovna, Master of History, <http://orcid.org/0000-0003-2042-0902>

NJSC «West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir khan», Uralsk, st. Znangir khan 51, 090009, Kazakhstan, galiyasarkulova@mail.ru

КАСПИЙ ӨңІРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАНҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЯСАТЫ ENVIRONMENTAL POLICY OF KAZAKHSTAN IN THE CASPIAN REGION

ТҮЙІН

Мақалада Каспий теңізі мен жағалау аймағының экологиялық жүйесінің жағдайы қарастырылады. Қазіргі уақытта Каспий теңізі мен жағалау аймағының экологиялық жүйесінің жағдайы қолайсыз деп сипатталады. Таяу болашақта Каспий маңы өңірінің қазақстандық бөлігінде ғана емес, сонымен қатар теңіздің орта және солтүстік бөлігінің бүкіл акваториясында экологиялық жүктеменің күрт артуы мүмкін. Каспий өңірінің экологиялық проблемалары өзекті және ауқымды проблема болып табылады, өйткені теріс әсерлер күн сайын артып келеді. Каспий теңізі ұзақ уақыт бойы мұнайдың ластануынан, атом электр станцияларының радиоактивті қалдықтарынан, сондай-ақ өнеркәсіптің тазартылмаған қалдықтарының үлкен көлемінен зардап шегуде. Мұның бәрі теңіздің биологиялық ресурстарының сарқылуына әкеледі. Каспий теңізінің экологиялық проблемаларын шешу үшін барлық Каспий маңы елдерінің табиғат қорғау заңнамасын біріздендіру қажет.

ANNOTATION

The article examines the state of the ecological system of the Caspian Sea and the coastal zone. Currently, the state of the ecological system of the Caspian Sea and the coastal zone is described as unfavorable. In the near future, there may be a sharp increase in the environmental burden not only on the Kazakh part of the Caspian region, but also on the entire water area of the middle and northern part of the sea. Environmental problems of the Caspian region are an urgent and large-scale problem, as the negative consequences are growing every day. The Caspian Sea has long suffered from oil pollution, radioactive waste from nuclear power plants, as well as from large volumes of raw industrial waste. All this leads to the depletion of the biological resources of the sea. To solve the environmental problems of the Caspian Sea, it is necessary to unify the environmental legislation of all Caspian countries.

Кілтті сөздер: *Каспий аймағы, Каспий теңізі, қоршаған ортаны қорғау, ұлттық мүдделер, экология.*

Key words: *Caspian region, Caspian Sea, environmental protection, national interests, ecology.*

Кіріспе. Каспий теңізі Еуразия құрлығының екі бөлігінің түйіскен жерінде орналасқан—Еуропа және Азия. Бұл теңізді бес ел қоршап тұр: Ресей, Әзірбайжан, Иран, Түрікменстан және

Қазақстан. Бұл жер бетіндегі ең үлкен жабық су қоймасы, және ол Каспий теңізінің көлемі Жоғарғы, Виктория, Гурон, Мичиган және Байкал сияқты көлдерден асып түседі. Ресми белгілерге сәйкес, Каспий теңізі жабық көл болып табылады. Дегенмен, оны ескере отырып үлкен өлшемдер, тұзды су және теңізге ұқсас режим, бұл су қоймасы теңіз деп аталады. Біздің ойымызша, қазіргі жағдайда оңтайлы құқықтық дамудың проблемасы тұрақты түрде артып келеді Каспий теңізінің табиғи ресурстарын пайдалану, сондай-ақ шаралар жүргізу режимін қоршаған ортаны қорғау бойынша. Қазіргі халықаралық құқық үлкен табиғи ресурстарды пайдаланудың әртүрлі мәселелеріне қатысты нормалар саны және ең алдымен, өнеркәсіптік қалдықтарды көму және тасымалдау. Каспий теңізінің теңіз ресурстарын қорғау жөніндегі негіздемелік конвенция барлық бес Каспий маңы елдерін қамтиды: Әзірбайжан, Ресей Федерациясы, Иран, Түрікменстан және Қазақстан Республикасы

Бұл мемлекеттердің барлығы көмірсутектерді теңізден алады, сондықтан олар біздің ойымызша, Каспий теңізіне ластаушы заттардың шығарылуына байланысты проблемаларды бірлесіп шешу, а сондай-ақ, Каспий теңізінің ластану дәрежесін бақылау шараларын әзірлеу. Біздің ойымызша, біржақты тәртіпте тек бір мемлекет қолданатын экологиялық шаралар, олар тиісті нәтиже бермейді, тек көмірсутектер өндірісінің артуына ықпал етеді экологиялық заңнама онша қатал емес елдерде бұл көлем Каспий теңізіне зиянды заттардың шығарындылары азаймайды.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу барысында арнайы әдістер кешені қолданылды, олардың арасында салыстырмалы тарихи, Тарихи-жүйелік, синхронды және диахронды деп атауға болады. Салыстырмалы-тарихи әдістің көмегімен Каспий аймағындағы әртүрлі мүдделер топтарының аймақтық қатынастар жүйесіне және теңіздің жаңа халықаралық құқықтық мәртебесінің қалыптасу процесіне әсер ету дәрежесі анықталды. Қазақстанның Каспий теңізінің өңірлік қатынастар жүйесіне қатысуы эволюциясының жалпы құрылымын құру және осы үдерістегі жекелеген мүдделер топтарының орны мен рөлін айқындау үшін тарихи-жүйелік әдіс пайдаланылды. Синхронды әдісті қолдану Қазақстанда, Ресейде, Түрікменстанда, Әзірбайжанда, Иранда және басқа да бірқатар Каспий және Каспий емес елдерде бір мезгілде болған оқиғаларды зерделеуге мүмкіндік берді, бұл өз кезегінде Халықаралық экономикалық, саяси және экологиялық процестердің Каспий теңізі аймағындағы қатынастарға әсер ету дәрежесін және оларға Қазақстанның қатысуын анықтауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және оларды талқылау. Каспий теңізі Каспий өңірінің ортақ экологиялық объектісі болып табылады. Аймақтың бір бөлігіндегі дағдарыс басқаларға әсер ететіні сөзсіз. Егер дәл қазір Каспий теңізі сақталмаса, ол таяз, мұнаймен және тұрмыстық химиямен ластанған, балықтар мен басқа теңіз тіршіліктері жоқ таяз су айдынына айналады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 38-бабында "Қазақстан Республикасының азаматтары табиғатты сақтауға және табиғи байлыққа ұқыпты қарауға міндетті" делінген [1]. Осы тақырыптың ауырлығын сезіне отырып, Қазақстан басшылығы елдің Негізгі заңында қоршаған ортаны қорғауға деген ұмтылысты нығайтты. Шынында да, Каспий теңізі сияқты бірегей су айдынының жағалаудағы мемлекеті бола отырып, Қазақстан өзінің табиғи байлығына тиісті түрде қарауға міндетті. Каспий теңізі әрқашан биологиялық ресурстардың байлығы мен алуан түрлілігімен ерекшеленді. Олар біртұтас экологиялық жүйе болып табылады және табиғи және антропогендік факторлардың тұтас кешенінің әсерінен қалыптасты. Бұған мыналар жатады: Каспий теңізіне құятын өзендердің Тұщы су ағындары, табиғи және жасанды көбею, аймақтағы кәсіптік қызмет [2, 166 б.].

Каспий теңізі мен оған құятын өзендер, ең алдымен Еділ, бекіре тұқымдас балықтардың әлемдік генофондының сақтаушылары және олардың бірегей түрлік әртүрлілігінің бүкіл әлемдегі жалғыз қоймасы болып табылады [3,100 б.]. Теңіз аймағындағы қоршаған ортаның жай-күйін Қазақстан ғана емес, басқа да Каспий мемлекеттері әрдайым тиісті дәрежеде ескерген жоқ. Бұл мемлекеттердің барлығы теңізден көмірсутектерді өндіреді, сондықтан олар, біздің ойымызша, Каспий теңізіне ластаушы заттардың шығарылуына байланысты проблемаларды бірлесіп шешуі, сондай-ақ Каспий теңізінің ластану дәрежесін бақылау жөніндегі шараларды әзірлеуі тиіс [4]. 1990 жылдардың басында Әзірбайжан, Қазақстан және Түрікменстан сияқты кейбір Каспий маңы мемлекеттері экономикадағы қиындықтарға байланысты экологиялық мәселелерді шешуге мүмкіндіктері болмады.

Әдетте, ғылымда және сараптамалық ортада Каспий теңізінің проблемаларын

жағалаудағы және өңірден тыс мемлекеттердің, сондай-ақ шаруашылық жүргізуші субъектілердің (көмірсутектерді өндіретін және тасымалдайтын компаниялар) экономикалық және саяси мүдделері арқылы қарау әдеттегідей. Бұл ретте экология призмасы арқылы алынған Каспий проблематикасының көрінісі істі түбегейлі өзгертеді. Каспий теңізі акваториясының экологиялық жағдайына белгілі бір факторлар теріс әсер етеді. Олардың кейбіреулері табиғи шығу тегі бар, бұл климаттың өзгеруі, әсіресе соңғы жылдары, белсенді шөлейттену, теңіз деңгейінің көтерілуі; басқалары-адамның экономикалық қызметінің нәтижелері. Антропогендік факторларға, ең алдымен, мұнай өнеркәсібін дамыту; әртүрлі көздерден судың ластануы; тау-кен өндірісі; балық аулау және аң аулау, жағалау инфрақұрылымын дамыту және т.б. жатады. Сонымен қатар, миллиондаған жылдар бойы қол тигізбеген теңіз түбі траншеяларды қазу, диаметрі мен ұзындығы 100-1000 км болатын Құбырларды төсеу сияқты әсерге ұшырады, ұшырайды және ұшырайды. [5,1626].

Мұнайдың ластануы теңіздің биологиялық ресурстарына ерекше қауіп төндіреді. Каспий теңізі бес елдің жағалауларын шайып жатқандықтан, мұнайды трансшекаралық тасымалдау проблемалары туындайды. Бұл жағдайда мұнайдың ластану көзін түсіну — антропогендік немесе табиғи-зерттеудің маңызды міндеті болып табылады. Соңғы жылдары Каспий теңізі мұнаймен ластанудың ыстық нүктесі болып табылады және мұнаймен жер үсті ластануының спутниктік мониторингі жүйесін енгізу қажеттілігі бұрыннан бар [6,5256].

Көбінесе мұнайдың ластану проблемасына қоғамдық қызығушылық негізінен мұнай танкерлерінің апаттары кезінде туындайды. Дегенмен, теңіздегі мұнай мен мұнай өнімдерінің төгілуі үнемі болып тұрады және танкерлердің апаттарын негізгі экологиялық қауіп деп санау қате болар еді. Мұнайдың төгілуі теңіз суының, жағалаулардың және жағажайлардың ластануына әкеледі, олар ұзақ уақыт сақталуы мүмкін және теңіз ресурстарына қауіп төндіреді. [7,79-896].

Теңіздің ластануының артуы су беті мен атмосфера арасындағы жылу алмасуға, газ алмасуға және ылғал алмасуға теріс әсер етеді. Мұнай пленкасы теңіздің өте үлкен аймақтарына таралғандықтан, булану жылдамдығы бірнеше есе азаяды. Нәтижесінде теңіздің ластануына байланысты өте сирек кездесетін балықтар мен басқа да көптеген теңіз өмірі жоғалады [8,1286].

Каспий теңізінің суларында камыр объектілерінде және радионуклидтерде (радий, торий және калий-40) ілеспе ауыр металдардың (темір, корғасын) жоғары құрамы анықталды. Ілеспе мұнай ауыр металдар организмдердің мүшелері мен тіндерінде канцерогендік фактор ретінде пиреннің трансформациясына өзгертуші әсер етуі мүмкін [9,60-66 б.].

Каспий теңізінің барлық жағынан құрлықпен қоршалғандығын ескере отырып, судың өзін-өзі тазартуына көмектесетін ағын жоқ. Теңізге түсетін ластанушы заттардың әртүрлі түрлері сол күйінде қалады, өйткені оларды жою әдістері жоқ. Мәселен, мысалы, Еділ өзенінің суларымен жыл сайын Каспий теңізіне көптеген шөгінділер түседі (су ағынымен тасымалданатын қатты бөлшектер). 1992-2004 жылдар аралығында шөгінділердің жалпы орташа ағыны жылына 5,9 миллион тоннаны құрады [10, 46 б.].

1990 жылдардың басында Каспий теңізі аймағындағы экологияның күрделі және қауіпті жағдайы туралы экологтар ескертті. 1992 жылы Еділ өзені мен Каспий теңізінің жағалау аумағы "экологиялық апат аймағы" деп танылды [11]. Ластану теңіз ортасы мен биоресурстар үшін де, Каспий өңірінің халқы үшін де ерекше қауіп төндіреді. Мысалы, Қазақстанда қан аурулары мен туберкулез жағдайлары мемлекеттің қалған аумағының тұрғындарымен салыстырғанда Каспий өңірінің тұрғындарында төрт есе жиі кездеседі [12, 638 б.].

Каспий маңы мемлекеттері, атап айтқанда, Қазақстан өңірдің экологиялық проблемаларына назар аудармады деп айтуға болмайды. 1990 жылдардың басында, екіжақты және көпжақты деңгейде жағалау мемлекеттері өздерінің дипломатиясының күн тәртібіне Каспий теңізіндегі қоршаған ортаны қорғау мәселелерін енгізді. Осылайша, 1993 жылғы 18-20 мамырдағы Қазақстан Президентінің Түркіменстанға ресми сапары барысында екі республиканың басшысы Н.Назарбаев пен С. Ниязов Каспий теңізінің экологиясы мен биоресурстарын сақтау мақсатында Каспий маңы мемлекеттерінің ынтымақтастығын жандандыру туралы ұсыныс жасады [13]. 1993 жылы Астрахань қаласында ТМД Каспий елдерінің үкімет басшыларының кездесуінде Каспий теңізінің тез қысқарып бара жатқан балық ресурстарын қорғау, мұнай өндіру бойынша бірлескен жұмыс туралы уағдаластыққа қол

жеткізілді және Каспий бойынша Мемлекетаралық үйлестіру комитеті құрылды [14, 326 б.].

1992 жылы Каспий маңы елдерінде Қазақстан, Ресей, Әзірбайжан және Түркіменстан бірлесіп арнайы халықаралық комиссия ұйымдастырды. Ол Каспийдегі балық аулауды реттеп, шекаралас елдер арасындағы коммерциялық тұқымдарды аулауға арналған нормалар мен квоталарды белгілеуі керек еді. Ең бастысы, комиссияның міндетіне теңіздің биологиялық ресурстарын қорғау және пайдалану жөніндегі елдердің күш-жігерін үйлестіру және экологиялық проблемаларды шешу үшін бірлескен ғылыми зерттеулер жүргізу жөніндегі қызмет кірді [9, 84 б.].

1998 жылы Каспий маңындағы бес мемлекет Ресей, Әзірбайжан, Иран, Қазақстан және Түркіменстан Каспий экологиялық бағдарламасын құрды және Каспийдің экологиялық мәселелерін шешу үшін стратегиялық іс-қимыл жоспарын жасады [7, 129 б.]. 2003 жылы қоршаған ортаны тұрақтандыру және қорғау жөніндегі арнайы Департаментаралық комиссия құрылды. Комиссияның мақсаты "әртүрлі министрліктер мен департаменттер жүргізген қоршаған ортаны қорғау қызметін үйлестіру" болды [7, 130 б.].

1994 жылы Қазақстан Республикасының келіссөздер позициясындағы басымдықтарының арасында Қазақстанға Каспий теңізінде кеме қатынасы және балық аулау мәселелерін қолайлы шешуді қамтамасыз ету, сондай-ақ Каспий маңы мемлекеттерінің әріптестігі негізінде оның экологиялық проблемаларын шешу болды [15].

2002 жылы Нұрсұлтан Назарбаев Каспий экологиясының проблемаларына ерекше тоқталып, осы мәселе бойынша республиканың ресми ұстанымын түсіндірді. Бірінші кезекте шешуді талап еткен Каспий теңізінің маңызды проблемаларының ішінде ол экологияны бірінші орынға қойды. Президент Каспий ресурстарын игеру кезінде тек экономикалық пайда мен орындылықты ғана емес, сонымен қатар теңіз суының экологиялық қауіпсіздігін де ескеруді ұсынды. Қазақстан басшысы ортақ экологиялық проблемалардың бар екендігін атап өтіп, "планетаның осы бірегей бұрышындағы фауна мен флораның жойылуын ешбір артық пайда ақтамайды" деп атап өтті [16].

Ерекше назар аударуды қажет ететін маңызды аспект Каспий экожүйесіне мұнай құбырлары құрылысының әсері туралы мәселе болды. Ресейдің сейсмологиялық қызметі атап өткендей, Каспий теңізінің түбіне мұнай сымдарын төсеу техногендік апатқа әкелуі мүмкін. Ресейдің ұстанымын СІМ-нің Каспий бойынша жұмыс тобының жетекшісі А. Урновов тағы да атап өтті: "біз Каспий маңы мемлекеттерінің Каспийдің жаңа құқықтық мәртебесін қабылдау жөніндегі жалпы келісімдерге түпкілікті қол жеткізгенге дейін немесе, ең болмағанда, оның экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін шешкенге дейін суасты құбырларын төсеу жобаларымен кейінге қалдыру керек деп санаймыз. Бірегей Каспий экожүйесі және оның биоәртүрлілігі су қоймасының жабық сипатына байланысты өте осал. Бұл жағдайда теңіз ортасына, атап айтқанда, құбырлардағы мүмкін техногендік немесе табиғи апаттардың салдарынан болатын зиянды азайту шараларын әзірлеу өте маңызды болып табылады. Сонымен қатар, олар үшін жоспарланған жолдар өте белсенді геодинамиканың учаскелері арқылы өтеді. Мұндай шаралар барлық "бестік" деңгейінде келісілуі тиіс, өйткені құбыр апаттары жағдайында әрбір жағалау мемлекетінің мүдделеріне залал келтірілетін болады" [17, 11-14 б.].

1990 жылдардан бастап Қазақстан Каспийдің табиғи байлығын қорғау және оның экожүйесін қорғау жөніндегі бастамалардың белсенді қатысушысы болды. Ел басшылығы бұл мәселеде табысқа әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, Ұжымдық шаралармен ғана қол жеткізуге болатынын түсінді. Сондықтан, 21 ғасырдың басында Каспий өңірінің экологиясы мен қоршаған ортасын қорғау саласындағы маңызды халықаралық құжаттардың бірі әзірленіп, қабылданды. 2003 жылғы қарашада Тегеран қаласында Каспий маңындағы бес елдің өкілдері Каспий теңізінің акваториясын бірлесіп қорғау мен қорғауды көздейтін негіздемелік конвенцияға қол қойды. 2006 жылдың тамызында қол қоюшы елдер Конвенция шешімдерін орындауға кірісті [18].

Бұл халықаралық құжаттың негізгі міндеті Каспий теңізінің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және теңіз түбінің көмірсутек ресурстарын игеру барысында оның табиғи байлығын қорғау болып жарияланды [19]. Қол қоюшы елдер теңіз ортасын ластанудан бірлесіп қорғауға, биологиялық заттарды ұтымды пайдалануға мәжбүр болды теңіз байлығы, оны сақтау мен қалпына келтіруге ықпал ету (2-бап). Конвенцияда елдердің Каспий теңізінің әртүрлі ресурстарын пайдалану кезінде оның ортасына зиян келтірмеу міндеті қамтылған. Негіздемелік

Конвенцияның мақсаттарын орындау үшін Каспий өңірінің мемлекеттері қоршаған ортаны қорғау үшін бір-бірімен және әртүрлі халықаралық ұйымдармен ынтымақтасуға міндетті. Конвенцияда барлық Каспий маңы мемлекеттері ұстануға тиіс үш негізгі қағидат қалыптастырылды: сақтық шараларын қабылдау қағидаты, "ластаушы төлейді" қағидаты және теңіз ортасының ластануы туралы ақпаратқа қол жеткізу қағидаты (5-бап).

Сақтық шараларын қабылдау қағидатына сәйкес, барлық тараптар Каспий теңізінің теңіз ортасына қатты ластану немесе үлкен зиян келтіру қаупі туындаған кезде қажетті ғылыми деректер болмағанына қарамастан тиімді экономикалық шараларды қолдануға міндетті болды. "Ластаушы төлейді" қағидаты бойынша жауапты субъектілер залалды өтеуге және Каспий теңізінің ластануын болдырмау үшін түрлі бақылау шараларын қабылдауға тиіс болды. Теңіз аймағының ластануы туралы ақпараттың қол жетімділігі принципіне сәйкес, қол қоюшы елдер барлық қажетті мәліметтер мен ғылыми зерттеулермен бөлісуге мәжбүр болды.

Осылайша, 2003 жылғы негіздемелік конвенцияға сәйкес барлық бес мемлекет Каспий теңізін қорғау үшін әртүрлі хаттамаларды, халықаралық рәсімдер мен стандарттарды қабылдау кезінде екіжақты және көпжақты шарттар шеңберінде ынтымақтасуға тиіс болды. Шын мәнінде, демек, оның негіздемелік сипаты. Әрине, экологиялық проблемаларды шешу саласындағы мұндай ынтымақтастық Конвенцияның барлық қатысушыларына экономикалық тұрғыдан тиімді болды [20]. Каспий теңізін ластаудың негізгі көздерінің қатарына өзен ағынымен алып кету жатады; кеме қатынасы, Мұнай және газ кен орындарын пайдалану; тазартылмаған өндірістік, коммуналдық және ауылшаруашылық ағындарын төгу; тереңдету жұмыстары; көмірсутектерді теңіз көлігімен тасымалдау; суасты құбырларын салу; құбырлардағы, ұңғымалардағы және танкерлердегі апаттар, содан кейін суға мұнай шығарындылары [5, 162-163 б.].

Негіздемелік конвенция өз ережелерінде теңіздің ластануының барлық осы көздерін көрсетті: жер үсті көздерінен ластану (7-бап), теңіз түбіндегі қызметтен туындаған ластану (8-бап), кемелерден ластану (9-бап), төгілуден туындаған ластану (10-бап) және басқа да бөлшектерден туындаған ластану (11-бап). Негіздемелік конвенцияны әзірлеушілер қатысушы мемлекеттердің Каспий теңізінде инвазивті қоныс аударушы түрлердің пайда болуын болдырмау, тұрақты мониторинг жүргізу және олармен күрес жүргізу үшін қажетті шараларды қабылдау міндеттемесін көздей отырып, одан әрі қарай жүрді (12-бап). Конвенцияның 1-бабына сәйкес, экожүйе мен теңіздің биологиялық ресурстарына үлкен қауіп төндіретін инвазивті экожүйе түрлері деп түсініледі. Осы Ережелердің негіздемелік Конвенцияда пайда болуы ақталды.

Соңғы уақытта басты проблемалардың бірі Каспий теңізінің биологиялық ресурстарына нақты қауіп төндіретін экологиялық жүйенің трофикалық (азық-түлік) тізбектерінің өзгеруі болды. Каспий су аймағына қатысты бұл мәселе 1990 жылдары пайда болды. Жаңа агрессивті көшіп-қонушы "Mnemiopsis leidyi" су қоймасына ену нәтижесінде – Солтүстік Америкадан шыққан тарақ [21, 138 б.].

Сараптамалық ортада Қазақстан Үкіметімен қатар Каспий теңізінде шаруашылық қызметін жүргізетін шетелдік компаниялар "әдеттегідей, қоршаған ортаға ең аз теріс әсерлерді уәде еткенін" атап өтті, алайда іс жүзінде бәрі де осылай қалыптаспады [5, 162 б.].

Мысал ретінде Каспий теңізінің биологиялық ресурстарын ұтымсыз пайдаланумен қалыптасқан жағдайды келтіруге болады. Ресейлік ғалымдардың, ихтиология саласындағы мамандардың, экологтардың, экономистердің, балық аулау өкілдерінің Каспий бестігінің мемлекет басшыларына үндеуінде 1993 жылы сәуірде бекіре тұқымдас балықтардың түрлері Каспий су қоймасының негізгі байлығы деп аталды [22, 222-225 бб].

Құжатта Каспий теңізінің биоресурстарын сақтау және пайдалану туралы келісімді тезірек жасасу қажеттігіне баса назар аударылды. Сонымен бірге ғалымдар кеңестік тәжірибеге жүгінуге шақырды. Содан кейін ғылыми ұсыныстарға сәйкес және тек өзендерде бекіре тұқымдас балықтардың жетілген үлгілерін аулауға рұқсат етілді. 1960 жылдардың басынан бастап теңіз акваториясының көп бөлігінде теңіз балық аулауға тыйым салу және уылдырық шашатын өзендердің төменгі ағысында бекіре балық аулау лимиттерін белгілеу-бұл барлық шекаралас Республикалардың балық аулау ғалымдарының, мамандары мен практиктерінің белсенді қызметінің нәтижесі болып табылатын балық аулауды, өсімін молайтуды, биоресурстарды қорғауды реттеу жөніндегі кешенді шаралар жүйесінің принциптері болды.

Ғалымдардың пікірінше, жасанды өсіруге арналған 13 бекіре зауытын қамтитын биоресурстарды ұтымды пайдаланудың мұндай жүйесі бекіре тұқымдас балықтардың балық аулауын ұлғайтуға ғана емес, сонымен қатар Каспий теңізінің экожүйесін қолдау мақсатында оны сақтау үшін даралар санын бақылауға мүмкіндік берді. Ғалымдар КСРО-ның ыдырауына, бірыңғай балық қорғау органдарының жойылуына байланысты балық аулаудың ғылыми негізделген ережелері сақталмады, бұл бекіре тұқымдас балықтардың жаппай браконьерлігіне әкелді, оның жыртқыш және бақылаусыз сипаты аулауды азайтып қана қоймай, бекіре балықтарын жойылу шегіне жеткізді. Осылайша, Каспий теңізінің маңызды проблемасы оның тірі биоресурстарына қатысты браконьерлік қызметтен болатын экономикалық және экологиялық залал болды.

Экологтардың және қазақстандық басшылықтың қарсылықтары Елеулі кешігумен естілді. Нұрсұлтан Назарбаев сарапшылардың бағалауын келтірді: "егер 80-жылдардың ортасында кеңестік және ирандық балықшылар 30 мың тоннадан астам бекіре тұқымын өндірісе, 1995 жылға қарай ресми аулау 3,1 мың тоннаға дейін қысқарды". Ұлттық Көшбасшы ғалымдардың ұсынысы бойынша 2000 жылы Қазақстан, Ресей Федерациясы, Түрікменстан және Әзірбайжанның Каспий маңы елдерінің бекіре тұқымдас балықтардың өнеркәсіптік балық аулау көлемін бір жарым есе қысқарту туралы бірлескен шешімі қабылданғанын, нәтижесінде бұл елдер үшін жалпы квота 900 тоннаны құрағанын еске салды. Президент Н. Ә. Назарбаев сондай-ақ ресейлік және қазақстандық ғалымдардың балансты қалпына келтіру мақсатында Каспийдегі бекіре тұқымдас балықтарды өнеркәсіптік аулауға 10 жылдық мораторий туралы ұсынысына түсініктеме берді.

Осыған байланысты Н.Назарбаев Ресей тарапының теңіздің құқықтық мәртебесі туралы Конвенцияның қабылдануын күтпеу, Каспий теңізінің биосферасын сақтау үшін мемлекетаралық келісімдерді кідіріссіз әзірлеу және қол қою және теңіз акваториясында бірлескен табиғатты қорғау қызметін келісу туралы ұсынысын Қазақстанның қолдауының пайдасына айтты [23].

Қазақстанның Каспий теңізінің табиғи байлығын сақтау процесіне қосқан үлесін зерттей отырып, республиканың осы мәселені құқықтық кеңістікте, шарттар, келісімдер, қорытынды декларациялар және т. б. шеңберінде бекітуге деген тұрақты ұмтылысын ерекше атап өту қажет, 1997 жылғы "Қазақстан мен Әзірбайжан арасындағы Қоршаған ортаны қорғау саласындағы ынтымақтастық туралы Келісімнің" 2-бабында г.теңіздің қоршаған ортасын қорғау бойынша елдердің тығыз өзара іс-қимылы жазылған. Ең алдымен, бұл биоресурстарды сақтау және ұқыпты пайдалану; қазақстандық және Әзірбайжан секторларының акваториясының экологиясын қорғау; шекара арқылы қауіпті жүктерді тасымалдау кезінде екі мемлекеттің бірлескен бақылауы және т. б. [24].

1998 жылғы "Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы жер қойнауын пайдалануға егеменді құқықтарды жүзеге асыру мақсатында Каспий теңізінің солтүстік бөлігінің түбін ажырату туралы келісімде "мемлекеттер" Каспий теңізін және оның бірегей экологиялық жүйесінің тұтастығын сақтау үшін қазіргі және болашақ ұрпақ алдындағы жауапкершілігін " толық түсінетіндігі атап өтілді [25,4-6 б.]. Сондай-ақ, келісімде (2-бап) "Тараптар Солтүстік Каспий түбінің және жер қойнауының ресурстарын барлау, игеру және басқару мақсатында түбінің өз бөліктері шегінде бөлу сызығына дейін егеменді құқықтарды жүзеге асыратыны" атап өтілді [25,6 б.].

2007 жылғы 16 қазандағы Каспий маңы мемлекеттерінің екінші саммитінің қорытындысы бойынша қабылданған Декларацияда Каспийдің экологиялық жүйесін қорғау мәселелеріне де ерекше назар аударылды. Құжатта қоршаған ортаға ұқыпты қарау мәселелері бойынша маңызды халықаралық қағидаттардың бірі – қазіргі және болашақ ұрпақтың игілігі үшін қоршаған ортаны қорғау қағидаты жазылған. Дәл осы қағида халықаралық-құқықтық құжаттардың негізінде жатыр: 1972 жылғы Стокгольм принциптерінің декларациясы, 1975 жылғы ЕҚЫҰ-ның қорытынды актісі, 1982 жылғы БҰҰ теңіз құқығы туралы Конвенциясы [26, 63 б.].

Каспий маңы мемлекеттері саммитінің қорытынды декларациясында: "Тараптар биологиялық әртүрлілікті қорғау мен сақтаудың, оның биологиялық ресурстарын ұтымды пайдалану мен молықтырудың өңірлік жүйесін қалыптастыру мақсатында ұлттық табиғат қорғау қызметін үйлестіруді және халықаралық табиғат қорғау ұйымдарымен өзара іс-қимылды қоса алғанда, экологиялық проблемаларды шешуде ынтымақтастықты кеңейтудің маңыздылығын атап өтті" [27].

Соған қарамастан, Қазақстанның Каспий теңізінің экологиялық проблемаларын қорғау және шешу мәселелеріндегі белгілі бір дипломатиялық жетістіктеріне қарамастан, позицияларды

теңіздегі әріптестермен келісу өте баяу жүргенін және бұл Каспий теңізінің экожүйесіне зиян келтіргенін көрсету қажет. Барлау, өндіру және тасымалдау процестеріне экологиялық технологияларды енгізу көмірсутек автоматты түрде шаруашылық қызметтің қымбаттауына әкеледі. Бұл өз кезегінде әлемдік нарықтардағы Каспий ресурстарының бәсекеге қабілетсіздігіне әкеп соғуы мүмкін. Сонымен қатар, Қазақстанның Каспийде экологиялық факторды пайдалануы қоршаған ортаны қорғау мақсаттарын да, экономикалық факторларды да көздеді.

21 ғасырдың басында Каспий су қоймасының биологиялық ресурстарын сақтау және пайдалану мәселесі және жалпы теңіз экожүйесінің жағдайы жағалау мемлекеттерінің ромасына айналды. 2003 жылғы Тегеран декларациясына қол қоя отырып, Каспий теңізі мемлекеттері теңіз байлығын және оның бүкіл экожүйесін сақтау саласында айтарлықтай қадам жасады. Декларацияға қол қоюдың алдында 1990-шы жылдар кезеңінде аймақ елдерінің осы саладағы ұстанымдарды жақындастыру бойынша атқарған үлкен жұмыстары болды. Қазақстан теңізді қорғауды қамтамасыз ету саласындағы тараптардың ынтымақтастығын жандандыруға белсенді қатыса отырып, Каспий экожүйесіне антропогендік факторлардың теріс әсерін барынша азайтуға тұрақты ұмтылудың өзінің біржақты ұстанымын көрсетті.

Қорытынды. Каспий маңындағы бес елдің – Ресей, Әзірбайжан, Иран, Қазақстан және Түркіменстанның басшылары 2018 жылғы 12 тамызда Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін түпкілікті айқындаған Конвенцияға қол қойды. Бұдан былай барлық қол қойылған Тараптар егемендікті жүзеге асырады, егеменді және айрықша құқықтарға, сондай-ақ Каспий теңізіне юрисдикцияға ие. Құжатқа сәйкес, барлық тараптар Каспий теңізінің акваториясын жалпы пайдалануға құқылы, ал теңіз түбі мен жер қойнауы халықаралық құқық нормаларына сәйкес уағдаластық бойынша жекелеген учаскелерге бөлінді.

Каспий маңы елдерінің мемлекеттік шекарасы аумақтық суларды анықтау үшін сыртқы шекараға айналды. Жалпы су аймағы балық аулау аймақтарынан тыс жерде сақталды. Ғылыми зерттеулер жүргізу ережелері, кеме қатынасы, магистральдық құбырларды төсеу кезіндегі қатаң талаптар және балық шаруашылығын реттеу келісілді. Құжатта халықаралық теңіз жобаларын жүзеге асыру кезінде барлық елдер Каспий өңірінің экологиясын қорғау мен қорғауды міндетті түрде ескеруі тиіс екендігі атап өтілді.

Сондай-ақ, Конвенцияға сәйкес Каспий теңізінің акваториясында өңірден тыс елдерге Қарулы Күштерді орналастыруға тыйым салынады және өз кезегінде Каспий маңындағы бес мемлекет: Ресей, Қазақстан, Түрікменстан, Әзірбайжан және Иран Каспий теңізінде толық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және оның ресурстарын ұтымды басқаруға міндетті. Бұдан басқа, қол қоюшы елдер халықаралық терроризммен, браконьерлікпен бірге күресуге, теңіздегі заңсыз көші-қонның жолын кесуге, сондай-ақ қылмыстың басқа түрлерімен күресуге міндеттенеді [28].

2019 жылдың ақпан айында Қазақстан Президенті Қ.Тоқаев "Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияны ратификациялау туралы" Заңға қол қойды. 2021 жылғы 23 қазанда Қазақстанда "Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік конвенцияға биологиялық әртүрлілікті сақтау туралы хаттаманы ратификациялау туралы" заң қабылданады. Бұл маңызды құжат Каспий теңізінің әртүрлі биологиялық байлығы мен экологиялық жүйесін қорғау және қалпына келтіру үшін қабылданды. Бұл теңіздің солтүстік бөлігінде үлкен рөл атқарады, өйткені мұнда әртүрлі құстар мен жануарлардың тіршілік ету ортасы қолайлы. Теңіздің солтүстік бөлігінде фауна мен флораны қорғау үшін Арнайы мемлекеттік қорық құрылды.

Хаттама экологиялық және әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан маңызды, өйткені Каспий маңы мемлекеттерінің бірлескен күш-жігерімен ғана Каспий жануарлары популяциясының әртүрлілігін, олардың флорасы мен фаунасын қорғау және сақтау үшін қажетті жағдайлар жасалады. Құжатта Каспий теңізінің экожүйесіне теріс әсер ететін қызмет, Бақылау құралдары және мемлекеттердің флора мен фаунаның сирек түрлерін аулауға және коммерциялық пайдалануға тыйым салу құқығы қалай реттелетіні нақты көрсетілген [29].

Соңғы жылдары Қазақстан мен Ресей ғалымдары Еділ өзені бассейні мен Каспий теңізіне бірлесіп мониторинг жүргізуде. Өйткені, Каспий теңізі – табиғаттың бірегей жаратылысы және оны сақтау өте маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Конституция Республики Казахстан / Официальный сайт Президента Республики Казахстан / http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (дата обращения: 28.02.2022)
- 2 Жильцов, С.С. Каспийский регион как геополитическая проблема современных

международных отношений (90-е годы XX века) [Текст]: дис. ... д.полит.наук: 23.00.04: защищена 14.04.2004: утв. 15.07.04 / С.С.Жильцов. – М., 2004. –335с.

3 Иванов, В.П. Биологические ресурсы Каспийского моря [Текст] / В.П.Иванов. – Астрахань: Изд-во КаспНИРХа, 2010. – 181с.

4 Sergey Yekimov, Oleg Bavykin, Elena Kuznetsova, Roman Kucherenko, Dmitriy Kucherenko. Regulation of environmental protection measures in the Caspian Sea region / Sergey Yekimov, Oleg Bavykin, Elena Kuznetsova, Roman Kucherenko, Dmitriy Kucherenko // E3S Web Conf. 1st International Scientific and Practical Conference “Innovative Technologies in Environmental Engineering and Agroecosystems” (ITEEA 2021). - 2021. –№ 10. P. 262

5 Заславский, И. Дело труба. Баку – Тбилиси – Джейхан и казахстанский выбор на Каспии [Текст] / И.Заславский. – М., 2010. –192с.

6 Marina Mityagina, Olga Lavrova Satellite Survey of Offshore Oil Seep Sites in the Caspian Sea / Marina Mityagina, Olga Lavrova // Remote Sens.– 2022. - № 14(3). P.525

7 Lavrova, O.Y., Mityagina, M.I., Kostianoy, A.G. Online database “See The Sea” for the Caspian Sea / Lavrova, O.Y., Mityagina, M.I., Kostianoy, A.G. // Ecol. Montenegrina 2019. - № 3. 25, P.79–89.

8 Гурбанпур, Ш.Б. Экологические проблемы Каспийского моря [Текст] / Ш.Б.Гурбанпур // Молодой ученый. – 2010. - №5. Т.1. — С. 128.

9 Aitkhazha B. Bigaliev Aizada N. Kozhakhmetova. Oil pollution and associated heavy metals, radionuclides in the body of hydrobionts of the Kazakhstan zone of the Caspian sea / Aitkhazha B. Bigaliev Aizada N. Kozhakhmetova // Bulletin of the Tomsk Polytechnic University. Geo Assets Engineering.-2020.-V.331.12.P.60–66

10 Каспийское море. Состояние окружающей среды [Текст]: Доклад временного Секретариата Рамочной конвенции по защите морской среды Каспийского моря и бюро управления и координации проекта «КАСПЭКО» / И.Ручевская, И.Митрофанов, О.Гучгельдиев, В. Емелин, А. Крутов. – 2011. – 110 с.

10 Государственный доклад "О состоянии окружающей среды Российской Федерации в 1992 году".–М.: Экоинформ. – 186 с.

11 Araz O. Mursaliev. Correlation of International and Russian National Law with Regard to Environmental Protection of the Caspian Sea / Araz O. Mursaliev // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. – 2021. – № 4(5), P. 636–661

12 Хроника независимого Казахстана: 1993 год // Министерство иностранных дел Республики Казахстан. Официальный сайт. URL: <http://mfa.gov.kz/ru/content-view/khronika-nezavisimogo-kazakhstan-1993-god> (дата обращения 01.03.2022).

13 Адамишин, А.Л. В разные годы. Внешнеполитические очерки [Текст] / А. Адамишин. – Москва: Весь Мир, 2016. – 447 с.

14 Распоряжение Премьер-министра Республики Казахстан от 28.07.1994 г. N 295-р «По проблеме Каспийского моря» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/R940000295> (дата обращения 01.03.2022).

15 Нурсултан Назарбаев: Как нам поделить Каспий // Известия. – 2002. – 3 октября. – URL: <http://izvestia.ru/news/267931> (дата обращения 01.03.2022).

16 Урнов, А.Ю. О международно-правовом статусе Каспийского моря [Текст] / А.Ю.Урнов // Вестник Каспия. – 2000. – №3, – С. 11–14.

17 Бюллетень международных договоров Республики Казахстан. 2006. N 6, ст. 44.

18 В Тегеране прошел Второй Саммит Глав прикаспийских государств/Официальный сайт Президента Республики Казахстан/URL: <http://www.akorda.kz/ru/events/v-tegerane-proshel-vtoroi-sammit-glav-prikaspiiskih-gosudarstv?q=B%20Тегеране%20прошел%20Второй%20Саммит%20Глав%20прикаспийских%20государств> (дата обращения: 12.03.2022).

19 Agha Bayramov The reality of environmental cooperation and the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea / Agha Bayramov // Central Asian survey. –2020. –Vol. 39, №4, P.500–519

20 Салимгерей, А.А. Рамочная конвенция по защите морской среды Каспийского моря (практический комментарий) [Текст] / А.А. Салимгерей // Современное право. –2012. № 6, – С.136—142

21 Зиланов, В. К. Тайны рыболовной дипломатии [Текст] / В.К.Зиланов. – М., Издательство: Алгоритм, 2013. – 416с.

22 Нурсултан Назарбаев: Как нам поделить Каспий // Известия. – 2002. – 3 октября. – URL: <http://izvestia.ru/news/267931> (дата обращения 01.03.2022).

23 Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 10 июня 1997 года / Законодательство стран СНГ (база данных) // http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=8406 (дата обращения: 28.02.2022).

24 Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Казахстан «О разграничении дна Северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользование. Дипломатические документы по международно-правовому статусу Каспийского моря (1998-2003). Составил Зонн И.С. – М.: Эдэль –М, 2015. – С. 4-6.

25 Боклан, Д.С., Януш-Павлетта, Б. Международно-правовой режим использования и защиты природных ресурсов Каспийского моря [Текст] / Д.С.Боклан, Б.Януш-Павлетта // Евразийский юридический журнал. – 2013. – № 1 (56), – С. 66

26 Итоговая Декларация саммита прикаспийских государств в Тегеране / Информационный ресурс Vesti.ru // <https://www.vesti.ru/doc.html?id=143024> (дата обращения: 12.03.2022).

27 Аманжолова З.А. Правовой статус Каспия: значение Актауской конвенции // <https://e-cis.info/news/566/74047/> (дата обращения: 03.03.2022).

28 О ратификации Протокола о сохранении биологического разнообразия к Рамочной конвенции по защите морской среды Каспийского моря Закон Республики Казахстан от 23 октября 2021 года № 70-VII ЗПК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000070> (03.03.2022).

REFERENCES

1 Konstituciya Respubliki Kazahstan / Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan / http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (data obrashcheniya: 28.02.2022)

2 S.S. Zhilcov, Kaspijskij region kak geopoliticheskaya problema sovremennyh mezhdunarodnyh otnoshenij (90-e gody XX veka): dis. ... d.polit.nauk: 23.00.04: zashchishchena 14.04.2004: utv. 15.07.04 / S.S.Zhilcov. – М., 2004. –335s.

3 V.P. Ivanov, Biologicheskie resursy Kaspijskogo morya / V.P.Ivanov. – Astrahan: Izd-vo KaspNIRHa, 2010. – 181s.

4 S. Yekimov, O. Bavykin, E. Kuznetsova, R. Kucherenko, D. Kucherenko. Regulation of environmental protection measures in the Caspian Sea region. E3S Web Conf. 1st International Scientific and Practical Conference “Innovative Technologies in Environmental Engineering and Agroecosystems” (ITEEA 2021). - 2021. —№ 10. P. 262

5 I. Zaslavskij, Delo truba. Baku – Tbilisi – Dzhejhan i kazahstanskij vybor na Kaspii. I.Zaslavskij. – М., 2010. –192s.

6 M. Mityagina, O. Lavrova Satellite Survey of Offshore Oil Seep Sites in the Caspian Sea. Remote Sens.– 2022. - № 14(3), P.525

7 O.Y. Lavrova, M.I. Mityagina, A.G. Kostianoy, Online database “See The Sea” for the Caspian Sea. Ecol. Montenegrina 2019. - № 25, P.79–89

8 SH.B. Gurbanpur, Ekologicheskie problemy Kaspijskogo morya. Molodoj uchenyj. – 2010. - №5. T.1. — S. 128.

9 B. Aitkhazha, A. Bigaliev, N. Kozhakhmetova. Oil pollution and associated heavy metals, radionuclides in the body of hydrobionts of the Kazakhstan zone of the Caspian. Bulletin of the Tomsk Polytechnic University. Geo Assets Engineering.-2020.-V.331.12.P.60–66

10 I.Ruchevskaya, I.Mitrofanov, O.Guchgel'diev, V.Emelin, A.Krutov. Kaspijskoe more. Sostoyanie okruzhayushchej sredy: Doklad vremennogo Sekretariata Ramochnoj konvencii po zashchite morskoy sredy Kaspijskogo morya i byuro upravleniya i koordinacii proekta «KASPEKO». – 2011. – 110 s.

11 Gosudarstvennyj doklad "O sostoyanii okruzhayushchej sredy Rossijskoj Federacii v 1992 godu".–М.: Ekosinform. – 186 s.

12 A.O. Mursaliev. Correlation of International and Russian National Law with Regard to Environmental Protection of the Caspian Sea. Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. – 2021. – № 14(5), P. 636–661

13 Hronika nezavisimogo Kazahstana: 1993 god. Ministerstvo inostrannyh del Respubliki Kazahstan. Oficial'nyj sajt. <https://yandex.kz/search/?text=url%3A+http%3A%2F%2Fmf.gov.kz%2Fru%2Fcontent-view%2Fkhronika-nezavisimogo-kazahstana-1993god&lr=10305&clid=2052553&>

win=318&src=suggest_Pers

14 A.L. Adamishin, V raznye gody. Vneshnepoliticheskie ocherki. Moskva: Ves' Mir, 2016. – 447 s.

15 Rasporyazhenie Prem'er-ministra Respubliki Kazahstan ot 28.07.1994 g. N 295-r «Po probleme Kaspijskogo morya» // Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Әdilet». URL: https://yandex.kz/search/?text=URL%3A+http%3A%2F%2Fadilet.zan.kz%2Frus%2Fdocs%2FR940000295_&lr=10305&clid=2052553&win=318.

16 N. Nazarbaev: Kak nam podelit' Kaspij. Izvestiya. – 2002. – 3 oktyabrya. – URL: <http://izvestia.ru/news/267931>

17 A.YU. Urnov, O mezhdunarodno-pravovom statuse Kaspijskogo morya. Vestnik Kaspiya. – 2000. – №3, – S. 11—14.

18 Byulleten' mezhdunarodnyh dogovorov Respubliki Kazahstan. 2006. N 6, st. 44.

19 V Tegerane proshel Vtoroj Sammit Glav prikaspijskih gosudarstv. Oficial'nyj sayt Prezidenta Respubliki Kazahstan. <http://www.akorda.kz/ru/events/v-tegerane-proshel-vtoroi-sammit-glav-prikaspijskih-gosudarstv?q=V%20Tegerane%20proshel%20Vtoroj%20Sammit%20Glav%20prikaspijskih%20gosudarstv>.

20 A. Bayramov. The reality of environmental cooperation and the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea /Agha Bayramov . Central Asian survey. –2020. –Vol. 39, No. 4, P.500–519

21 A.A. Salimgerej, Ramochnaya konvenciya po zashchite morskoy sredy Kaspijskogo morya (prakticheskij kommentarij). Sovremennoe pravo. –2012. № 6, –S.136-142

22 Zilanov, V. K. Tajny rybolovnoj diplomatii – M., Izdatel'stvo: Algoritm, 2013. – 416s.

23 N. Nazarbaev: Kak nam podelit' Kaspij. Izvestiya.–2002.–3.oktyabrya. URL: <http://izvestia.ru/news/267931>

24 Soglashenie mezhdru Pravitel'stvom Respubliki Kazahstan i Pravitel'stvom Azerbajdzhanskoj Respubliki o sotrudnichestve v oblasti ohrany okruzhayushchej sredy ot 10 iyunya 1997 goda / Zakonodatel'stvo stran SNG (baza dannyh). http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=8406

25 Soglashenie mezhdru Rossijskoj Federaciej i Respublikoj Kazahstan «O razgranichenii dna Severnoj chasti Kaspijskogo morya v celyah osushchestvleniya suverennyh prav na nedropol'zovanie. Diplomaticheskie dokumenty po mezhdunarodno-pravovomu statusu Kaspijskogo morya (1998-2003). Sostavil Zonn I.S. – M.: Edel' –M, 2015. – S. 4-6.

26 D.S. Boklan, YAnush-Pavletta, B. Mezhdunarodno-pravovoj rezhim ispol'zovaniya i zashchity prirodnyh resursov Kaspijskogo morya. Evrazijskij yuridicheskij zhurnal. – 2013. – № 1 (56), – S. 66

27 Itogovaya Deklaraciya sammita prikaspijskih gosudarstv v Tegerane / Informacionnyj resurs Vesti.ru. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=143024>

28 Z.A. Amanzholova Pravovoj status Kaspiya: znachenie Aktauskoj konvencii. <https://e-cis.info/news/566/74047>

29 O ratifikacii Protokola o sohranении biologicheskogo raznoobraziya k Ramochnoj konvencii po zashchite morskoy sredy Kaspijskogo morya Zakon Respubliki Kazahstan ot 23 oktyabrya 2021 goda № 70-VII ZRK. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000070>

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается состояние экологической системы Каспийского моря и прибрежной зоны. В настоящее время состояние экологической системы Каспийского моря и прибрежной зоны описывается как неблагоприятное. В ближайшем будущем возможно резкое увеличение экологической нагрузки не только на казахстанскую часть Прикаспийского региона, но и на всю акваторию средней и северной части моря. Экологические проблемы Каспийского региона являются актуальной и масштабной проблемой, так как негативные последствия с каждым днем растут. Каспийское море долгое время страдает от загрязнения нефтью, радиоактивными отходами атомных электростанций, а также от больших объемов неочищенных отходов промышленности. Все это приводит к истощению биологических ресурсов моря. Для решения экологических проблем Каспийского моря необходимо унифицировать природоохранное законодательство всех прикаспийских стран.